

De anti-Amerikaanse uitdaging

De Academische Boekengids 42, december 2003, pp. 20-22.

Anders dan kritiek op Amerika, is anti-Amerikanisme in sterke mate irrationeel en geïnteresseerd in feiten noch argumenten. Het Franse beeld van de ondankbare Amerikaan groeide in de negentiende eeuw uit tot een collectieve mythe. Zelfverachting houdt het sindsdien in leven. Frankrijk als laboratorium van anti-Amerikanisme: een schotschrift en een studie.

Het anti-Amerikanisme wordt de laatste tijd vaak vooral gesitueerd in de Arabische landen, maar het heeft diepe Europese wortels. Met name in Frankrijk is deze traditie zo sterk dat zij ook regelmatig de politieke koers van het land bepaalt. De politicus die het anti-Amerikaanse register bespeelt, kan rekenen op brede instemming. De populariteit van Jacques Chirac bleek met de dag te groeien toen hij de Amerikanen de voet dwars zette in de Irak-kwestie. Het hoogtepunt was de coalitie die Frankrijk met Duitsland en Rusland in de VN Veiligheidsraad wist te smeden tegen de resolutie die preventieve oorlog in Irak mogelijk moest maken. Daarna is Chirac zich blijven ontpoppen als kwelgeest van de Verenigde Staten. Wanneer Bush verklaarde liever zaken te doen met het nieuwe dan met het oude Europa, dreigde Chirac pro-Amerikaanse, tot de Europese Unie toetredende lidstaten de toegang te ontzeggen. Niets nieuws natuurlijk. Aan het einde van de jaren vijftig was ook president De Gaulle eropuit geweest de onafhankelijkheid van Frankrijk tegenover de VS te verzekeren met een reeks van controversiële beslissingen: hij stapte uit de NAVO, ontmantelde de Amerikaanse bases op Franse bodem, veroordeelde de Amerikaanse acties in Vietnam, en koos de Arabische kant in de Zesdaagse Oorlog.

Frankrijk dus als het hart van het Europese anti-Amerikanisme? Ja zeker. Dat blijkt ook uit twee recente - Franse! - boeken over het Franse anti-Amerikanisme. Jean François Revel, lid van de eerbiedwaardige Académie Française, noemt in zijn boek *L'obsession anti-américaine* zijn moederland 'het laboratorium bij uitstek' van het anti-Amerikanisme. Volgens Revel zijn daar de overal rondzwervende anti-Amerikaanse ideeën in hun meest extreme en scherpe variant te vinden. Wie anders dan de Franse intelligentsia zou Disneyland (in Parijs) als 'een cultureel Tsjernobyl' durven betitelen? Revel pakt de Franse obsessie stevig aan in zijn vlot geschreven en op de actualiteit gerichte schotschrift. Zijn scherpe stijl en zijn onvoorwaardelijke keuze voor het liberalisme doen aan onze Frits Bolkestein denken. Het andere boek over het Franse vijandbeeld van de VS, geschreven door Philippe Roger, hoofdredacteur van het prestigieuze tijdschrift *Critique* en docent aan de École des Hautes Études en Sciences Sociales, is een grondige studie. Uit dit minder politiek geladen werk blijkt dat het Franse anti-Amerikanisme teruggaat tot het ontstaan van de VS zelf.

Pas in oktober 1886 kon het Vrijheidsbeeld worden onthuld. Voor de Fransen was de lol er toen al lang af.

Je zou 'anti-Amerikanisme' kunnen definiëren als een blinde ideologische afkeer van Amerika en alles waar het voor staat. Deze afkeer uit zich in generaliserende pejoratieve termen als 'imperialisme', 'globalisme' en 'kapitalisme', en vertaalt zich in openbaar protest (anti-globalisten), tegenwerking (Franse regering), of regelrecht vijandig gedrag (terroristische aanvallen). Maar niet alle kritiek mag worden afgedaan als anti-Amerikanisme. Revel benadrukt terecht dat het van belang is onderscheid te blijven maken tussen anti-Amerikanisme en 'kritiek op Amerika': de laatste is rationeel, onderbouwd met argumenten en staat zelf ook open voor tegenargumenten. Het eerste daarentegen is in sterke mate irrationeel, geïnteresseerd in feiten noch argumenten en wordt gevoed door achterdocht. De twee opvallendste kenmerken van het geobsedeerde anti-Amerikanisme zijn de selectieve bewijsvoering en de interne tegenstrijdigheid van de aanklachten. Werkelijk anti-Amerikanisme is een vorm van demonisering.

Beide auteurs benadrukken dat het anti-Amerikanisme dat zij beschrijven in de meeste landen wordt aangedreven door politieke, culturele en religieuze elites. Volgens Revel is zelfs de islamitische variant het product van deze elites. Dat het volk vaak positiever staat tegenover de VS blijkt bijvoorbeeld uit een land als China: het regime is anti-Amerikaans, maar de bevolking laaft zich aan alles wat Amerikaans is. Roger laat zien dat ook de Franse vooroordelen over de VS altijd hun oorsprong hebben in intellectuele kringen: van de Franse Verlichtingsfilosofen in de achttiende eeuw tot de intellectuelen uit de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw.

Over de vraag of het Franse volk anti-Amerikaans is, verschillen de schrijvers van mening. Volgens Roger is het anti-Amerikanisme nu meer verspreid en gedeeld onder alle lagen van de bevolking dan ooit. Leeftijd, milieu en beroep spelen daarbij nog slechts zijdelings een rol. Ja zeker, aan de linkerkant van het politieke spectrum zijn de scores hoger dan aan de rechterkant, maar het verschil is erg klein geworden. Revel betoogt daarentegen dat het Franse anti-Amerikanisme nauwelijks gedragen wordt door het volk.

Het is jammer dat deze tegengestelde opvattingen nagenoeg geen empirische onderbouwing krijgen.

Revel verwijst in een noot naar een peiling in opdracht van de *French-American Foundation* uit juni 2000 (www.tns-sofres.com). Daarin valt op dat veel Fransen een negatief Amerika-beeld hebben. Dat blijkt uit onderzoek aan de hand van een lijst van twaalf negatieve en positieve kwalificaties. In 1988 bestond de top-vier nog uit uit 'machtig', 'dynamisch', 'rijk' en 'vrij'. Maar in 1996 drongen door tot de top-vijf: 'gewelddadig', 'ongelijk', en 'racistisch'. Deze negatieve trend wordt duidelijk wanneer de scores van de jaren 1988, 1996 en 2000 achter elkaar worden gezet: 'gewelddadig' (28%, 59%, 67%), 'ongelijk' (25%, 45%, 49%) en 'racistisch' (27%, 39%, 42%). Over de doelen van het Amerikaanse buitenlandse beleid denkt 63% dat die vooral liggen in het beschermen en versterken van de Amerikaanse belangen en investeringen. En 51% denkt dat de VS hun wil aan de rest van de wereld trachten op te leggen. Ten slotte is er brede zorg over de te grote Amerikaanse culturele invloed in Frankrijk. Zo vindt 65% dat deze te groot is in televisieprogramma's en 57% in bioscoopfilms. Op basis van deze uitkomsten lijkt inderdaad het anti-Amerikanisme breder verspreid te zijn geraakt onder de gehele bevolking. 1-0 voor Roger.

De intellectuele Amerikanenfobie van de jaren twintig en dertig blijft ook vandaag nog de onovertroffen horizon van het Franse anti-Amerikanisme.

Niets wees er aanvankelijk op dat de relatie tussen Frankrijk en de VS ongelukkig zou worden. In het laatste kwart van de achttiende eeuw had het Frankrijk van Lodewijk XVI de ambitie een mondiale supermacht te zijn en beschouwde het Engeland als de grootste concurrent. De 'Amerikanen', die in een onafhankelijkheidsstrijd gewikkeld waren tegen de Engelsen, kwamen in Parijs steun zoeken. In december 1776 arriveerde Benjamin Franklin om de opstandige koloniën te vertegenwoordigen. Hij was er om de officiële erkenning van de Fransen voor de onafhankelijke staat 'de Verenigde Staten van Amerika' te krijgen. Al steunde Frankrijk de opstandelingen wel met geld, wapens en vrijwilligers, voor het slagen van Franklins diplomatieke missie was de tijd nog niet rijp. Erkenning zou immers een oorlog met Engeland betekenen. En die wilden de Fransen pas aangaan wanneer het verzet van de opstandelingen zelf krachtig genoeg was gebleken. Nadat dit bewijs overtuigend was geleverd in de slag bij Saragota op 17 oktober 1777 - waar de opstandelingen een indrukwekkend Brits leger versloegen - was Lodewijk XVI onmiddellijk bereid de onafhankelijkheid van de VS te erkennen en een handelsverdrag en geheim bondgenootschap te sluiten. Begin 1778 werd het verdrag ondertekend en een halfjaar later waren Frankrijk en Engeland met elkaar in oorlog. De Vrede van Versailles zou in 1783 een einde aan dit conflict maken.

Het is nu misschien moeilijk voor te stellen, maar de Fransen leverden met hun steun aan de Amerikanen een enorme militaire en financiële inspanning, wellicht omgerekend vergelijkbaar met die van de VS nu in Irak. Volgens sommige bronnen heeft Frankrijk tussen 1776 en 1783 omgerekend zes miljard euro besteed aan het steunen van de Amerikaanse opstandelingen. Ook vochten er militairen van het koninklijke Franse leger mee. Een groot aantal daarvan is gesneuveld. Voor de Amerikaanse zaak. Historici zijn het erover eens dat deze enorme inspanning ontwrichtende en onherstelbare gevolgen heeft gehad in eigen land, die uiteindelijk zouden leiden tot de Franse Revolutie. En toen deze uit de hand was gelopen, waagden de VS het in november 1794 in het geheim een handelsverdrag met erfvijand Engeland te sluiten (*Jay's Treaty*). Parijs zag dit als verraad. Frankrijk en de VS verkeerden nu op voet van oorlog. Het was in deze periode dat in Frankrijk het beeld van 'de ondankbare Amerikaan' ontstond.

Dat beeld zou in de negentiende eeuw uitgroeien tot een collectieve mythe. Roger wijst op twee slepende affaires die hieraan sterk hebben bijgedragen. De eerste vond plaats halverwege de jaren dertig van de negentiende eeuw. Aan het begin van die eeuw was Napoleon druk in de weer geweest om een Frans imperium op te bouwen. Hij had decreten uitgevaardigd om de Europese havens te sluiten voor Engelse goederen. Op grond van het Decreet van Milaan konden alle schepen die in Britse havens waren geweest en die vervolgens in napoleontische havens aanlegden, in beslag worden genomen. Tussen 1807 en 1812 zouden zo 550 schepen van Amerikaanse eigenaren in Franse handen komen. In 1829, toen Frankrijk inmiddels weer een monarchie was, eisten de VS alsnog veertig miljoen franc schadevergoeding. Een Franse commissie erkende de legitimiteit van deze eis, maar stelde de limiet op tien miljoen. Nadat de partijen vervolgens waren uitgekomen op vijftwintig miljoen, leek de zaak beklonken. Maar de Fransen stelden ratificatie van het desbetreffende verdrag iedere keer uit en bijna drie jaar na dato wees het parlement het alsnog af. Onder zware Amerikaanse druk zou het pas in april 1835 - bijna vier jaar na de ondertekening in juli 1831 - alsnog schoorvoetend instemmen.

De tweede affaire die het stereotype beeld van de ondankbare Amerikaan bevestigde, speelde zich af in de tweede helft van de negentiende eeuw en betrof het Vrijheidsbeeld. Dit cadeau was een initiatief van de jurist Edouard-René Lefèbre de Laboulaye, leider van de gematigde republikeinen. De hulp van de Fransen destijds aan de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd was volgens hem niet een simpele dienst van de ene natie aan de andere geweest, maar een die was ingegeven door broederschap. Daarom zou op 4 juli 1876 een gezamenlijk gedenkteken in de VS moeten worden onthuld. Die datum zou echter bij lange na niet gehaald worden. In 1865 begon de beeldhouwer August Bartholdi aan het gedenkteken te werken. Samen met Gustave Eiffel bouwde hij het Vrijheidsbeeld, dat uiteindelijk 150 meter hoog zou worden en 225.000 kilo zou gaan wegen. In de VS kon het plan niet op veel enthousiasme rekenen. Het beeld zou betaald worden door de Fransen, maar het voetstuk zouden de VS zelf moeten regelen. Toen het beeld in juni 1885 arriveerde, bleek het werk aan de sokkel te zijn vertraagd door gebrek aan geld: er ontbrak nog 100.000 dollar. De Amerikaanse regering weigerde geld te geven. Dankzij Joseph Pulitzer,

hoofdredacteur van de New Yorkse krant *The World*, lukte het om dit bedrag alsnog bij elkaar te krijgen. Maar pas in oktober 1886 kon het beeld onthuld worden, in aanwezigheid van de toenmalige president Cleveland. Voor de Fransen was de lol er toen inmiddels af.

Er is niets vervelender voor een 'gulle' gever dan een onverschillige of zelfs ondankbare ontvanger. Het beeld was ontworpen om de broederlijke verstandhouding tussen de twee republieken te verbeelden, maar deze hele affaire ontmaskerde dat idealisme nu net.

Gefrustreerde wederkerigheid loopt als een rode draad door de geschiedenis van de betrekkingen tussen beide landen.

Het ongenoegen over de Amerikaanse ongevoeligheid veranderde in regelrechte angst toen de VS in 1898 de oorlog aan Spanje verklaarden, vervolgens de Spaanse vloot vernietigden en in Cuba en de Filippijnen aan wal gingen. Dit raakte Frankrijk met name aangezien het een lange traditie kende van bondgenootschappen met Spanje. Zo drong zich het beeld op van een imperialistisch land waarvoor zelfs het oude Europa niet veilig was. Dat beeld leek eerst alleen betrekking te hebben op de Amerikaanse militaire overmacht en veroveringszucht, maar het duurde niet lang voordat 'Amerikaans imperialisme' ook een economische betekenis zou krijgen. Er was een breed gedeelde vrees - onder marxisten, maar ook liberalen - dat de Amerikaanse megabedrijven over de grenzen gingen en Europa economisch zouden gaan 'koloniseren'. Met Standard Oil van Rockefeller als afschrikwekkend voorbeeld.

Het Franse anti-Amerikanisme van nu heeft in die periode zijn vorm gekregen. Roger karakteriseert het als 'een autarkisch, in zichzelf opgesloten vertoog, waar de verdediging vermomd is als aanklacht, en dat gemonopoliseerd wordt door intellectuelen'. Het is niet alleen autarkisch omdat het steeds meer naar zichzelf verwijst, maar ook omdat het zelfgenoegzaam is. Het is een steeds beter gevuld reservoir van pasklare negatieve stereotypen. Tegenspraak wordt nauwelijks geduld. Als er al sprake is van verdeeldheid dan speelt die niet tussen Amerikafielen en anti-Amerikanisten, maar onder de anti-Amerikanisten zelf: tussen rechtse anti-Amerikanisten, niet-conformistische, linkse, en de meest venijnige anti-Amerikanisten, die zich 'noch rechts, noch links' noemen.

De anti-Amerikaanse verhandelingen zijn tegenwoordig vooral defensief van karakter. In de eeuw van de Verlichting werd het anti-Amerikanisme nog gekleurd door mededogen. Aan het begin van de negentiende eeuw werd het gekenmerkt door minachting, in de jaren 1880-1900 door verbazing, ongerustheid en vooral boosheid, en vanaf de jaren twintig is het tegelijkertijd reactief en gelaten, een geluid van mensen die van tevoren weten dat zij al overwonnen zijn, gekoloniseerd maar liefst. De haat wordt gevoed door een heftige zelfverachting. Het zijn de Fransen zelf - in samenwerking met de andere Europeanen - die de Amerikanen de kans hebben gegeven uit te groeien tot supermacht. Men trekt zich terug op een front van chagrijnige ontkenning, cultiveert de bitterheid, en zwelgt in de eigen machteloosheid.

Het anti-Amerikanisme is het domein van de intelligentsia, die zich opwerpt als bewaker van bedreigde waarden. Sinds de jaren twintig kunnen de VS gewogen en veroordeeld worden zonder dat men er zelf geweest is. Tot aan het midden van de jaren dertig worden alle genres aangewend: essays, romans, tijdschriften, theater, pamfletten, reportages. Met groot verbaal geweld krijgt de productie van het anti-Amerikaanse materieel een indrukwekkende vaart. En de verzameling formules en ideeën die in deze jaren wordt opgebouwd zal later nooit meer worden overtroffen, noch in aantal noch in originaliteit; zelfs niet in de jaren vijftig, of tijdens de Vietnamoorlog. In slechts enkele jaren krijgt het Franse anti-Amerikanisme een beslissend referentiecorpus: de intellectuele Amerikanen-fobie van de jaren twintig en dertig blijft ook vandaag nog de onovertroffen horizon van het Franse anti-Amerikanisme.

De vraag blijft natuurlijk waarom nu juist in Frankrijk deze traditie heeft kunnen ontstaan. Beide auteurs wijzen op een aantal voor de hand liggende redenen: Frankrijk als steeds zwaarder gefrustreerde wereldmacht; het gevoel dat Amerika eigenlijk een zusterrepubliek van Frankrijk is; het grote nut van een externe zondebok om in moeilijke tijden de gelederen in een zwaar verdeeld land te sluiten. En zo zijn er ongetwijfeld nog wel meer te noemen. De constatering dat de relatie vanaf het prilste begin door de Fransen werd ervaren als een wederkerigheidsrelatie, biedt een aanknopingspunt voor een wat minder voor de hand liggende diagnose. Gefrustreerde wederkerigheid loopt als een rode draad door de geschiedenis van de betrekkingen tussen beide landen. Telkens werden de Fransen teleurgesteld: of het nu ging om de verwachting dat de Amerikanen iets zouden terugdoen voor de hulp bij de onafhankelijkheidsoorlog, of om de gemeenschappelijke inspanningen voor een monument ter ere van die oorlog. Telkens werden de Fransen teleurgesteld.

Maar waarom hebben zij altijd verwacht dat de relatie met de VS een wederkerige zou zijn? Het lijkt erop dat achter dit thema een diepgaande *culturele* controverse schuilgaat. In de Franse intellectuele traditie wordt een bijzondere ideologische en morele waarde gehecht aan broederschap en solidariteit. Men heeft grote moeite met een verzakelijking van menselijke relaties. Franse intellectuelen gebruiken vaak grote woorden. Het 'Redden van De Mens' is daar niet eens de meest ambitieuze van.

Vanuit humanistisch perspectief zijn de Franse intellectuelen de VS steeds meer gaan zien als de allegorische belichaming van de *samenleving zonder wederkerigheid*. Deze frustratie neemt in de twintigste eeuw zulke proporties aan dat de Amerikanen niets meer goed kunnen doen. Na de Tweede

Wereldoorlog viel zelfs het Marshallplan niet in goede aarde: een Amerikaanse gift kon immers nooit op zuivere vrijgevigheid duiden. Het is veelbetekenend dat de Fransen in de besproken peilingen de Amerikanen allerm minst associëren met vrijgevigheid.

In zijn aanklacht bestrijdt Revel nu precies dat schrikbeeld en de daaraan gekoppelde Franse eigendunk. Op veel punten - of het nu gaat om de kwaliteit van het onderwijs, het omgaan met de multiculturele samenleving, geweld - doet Frankrijk het helemaal niet zoveel beter dan de VS. De merkwaardige paradox doet zich voor dat de anti-Amerikaanse obsessie tot gevolg heeft dat het unilaterale optreden dat men beoogt te bestrijden, juist wordt verergerd en uitgelokt. Door de Amerikanen te bekritisieren, ongeacht hun daden en bij elke gelegenheid - zelfs als de Amerikanen wel gelijk hebben - veroordelen de Fransen hen ertoe om hun Franse bezwaren te negeren, zelfs wanneer die legitiem zijn. De Amerikaanse reactie is als gevolg steeds vaker: de anderen geven ons steeds ongelijk; waarom zouden we hen dan nog raadplegen? Revel geeft hiervan ook een paar aardige voorbeelden. Zo verdiende de verhoging van de subsidies aan de Amerikaanse boeren - in de lente van 2002 - ongetwijfeld een fikse veroordeling. Maar voorzover die beschuldigingen van de Europeanen kwamen, hadden deze om twee redenen geen recht van spreken. Ten eerste verdeelde de Europese Unie in vijf jaar tijd met haar gemeenschappelijk landbouwbeleid over de Europese boeren het dubbele van wat de Amerikaanse in tien jaar van hun overheid kregen. Ten tweede klonken de verwijten vreemd uit een gebied dat voortdurend kritiek heeft op het verder openen van internationale markten: de vrijhandel zou fnuikend zijn, in het bijzonder voor de armen, want leiden tot werkloosheid en de onderwerping van arbeiders aan een kapitalistisch winststreven. En uiteindelijk zou het een Amerikaanse strategie zijn om de wereldeconomie te willen beheersen. Hier spreken de Europeanen zichzelf tegen. Als zij in het liberalisme niets anders zien dan een masker waarachter het Amerikaanse unilateralisme schuilgaat, dan zouden ze toch geen bezwaar moeten hebben tegen een correctie daarvan in de vorm van protectionisme? Of worden zowel het protectionisme als de vrijhandelsgedachte veroordeeld slechts omdat ze Amerikaans zijn?

Dit alles heeft het Amerikaanse unilaterale optreden alleen maar versterkt. Zelfs de weigering om het Verdrag inzake het Internationaal Strafhof te ondertekenen, is niet onbegrijpelijk, schrijft Revel. Bij zo'n verdrag moet namelijk sprake zijn van een minimaal onderling vertrouwen tussen de partners. Maar gezien de uit de lucht gegrepen beschuldigingen die elke dag de Amerikaanse politiek verdraaien, valt al te voorzien dat duizenden overal ter wereld zullen opstaan om Amerikaanse leiders en leden van het Congres aan te klagen wegens misdaden tegen de menselijkheid. Revel zegt aan het slot van zijn boek dat het natuurlijk zeer belangrijk is de VS kritisch te blijven volgen, aangezien het hier inderdaad om een supermacht gaat. Maar om gehoor te vinden voor de kritiek moet deze wel gerechtvaardigd, gefundeerd en rationeel zijn. Op dit moment is dat niet het geval en sluiten de VS zich er steeds meer voor af. Het zijn de leugens van de anti-Amerikaanse vooringenomenheid die het Amerikaanse unilateralisme produceren.

Door de Amerikanen te bekritisieren ongeacht hun daden en bij elke gelegenheid - zelfs als de Amerikanen wel gelijk hebben - veroordelen de Fransen hen ertoe om hun Franse bezwaren te negeren, zelfs wanneer die wel legitiem zijn.

Beide auteurs hebben niet veel hoop dat door hun analyse het Franse anti-Amerikanisme zal verminderen of verdwijnen. Revel heeft al eerder een poging ondernomen met zijn boek *Noch Marx, noch Jezus* uit 1970. Zelfs vóór de Amerikaanse onafhankelijkheid waren negatieve beelden over dat overzeese gebied al zeer invloedrijk in Frankrijk. Deze werden bestreden door tijdelijk in Parijs levende beroemde Amerikanen als Benjamin Franklin en Thomas Jefferson. Maar het lijkt dan al onbegonnen werk: de talloze veroordelen werden door de latere Amerikaanse vice-president John Adams in een brief uit 1785 vergeleken met 'de stallen van Augias'. Dat geldt eigenlijk nu nog meer: het anti-Amerikanisme in Frankrijk lijkt de afgelopen jaren niet afgezwakt, maar eerder versterkt. De boeken van Revel en Roger zijn daarom prijzenswaardige pogingen de stallen van Augias uit te mesten, maar ze zullen eerder Sisyphus-arbeid blijken dan heldendaden, zoals de oorspronkelijke mythe wil.

Thijs Jansen is als onderzoeker verbonden aan de vakgroep Encyclopedie van het Recht van de Universiteit van Tilburg.

Besproken boeken:

L'Ennemi Américain. Généalogie de l'anti-américanisme français
door **Philippe Roger**
Editions du Seuil. Parijs 2002.
602 pag.
€ 31,72

L'obsession anti-américaine. Son fonctionnement, ses causes, ses conséquences
door **Jean François Revel**
Editions Plon. Parijs 2002.
300 pag.